

Ἡ ὁδὸς καὶ ὁ ἱερός ἄξων στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη

ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ*

Τὸ 1982, στὸν πρόλογο τοῦ διηγήματος «Λαμπριάτικος ψάλτης», ὁ Παπαδιαμάντης καταθέτει ὁμολογία πίστεως, ἀπαντώντας σὲ ἐπικριτές του γιὰ τὴ θρησκευτικὴ του ταυτότητα¹. Ἐκτοτε παρέμεινε συνεπῆς στὴ θέση πού διακήρυξε: προσωπικὴ σχέση μὲ τὸν Χριστό, κυρίως μέσῳ τῆς λατρείας, ὀλοκληρωτικὴ παράδοση στὸ κάλλος τῆς δημιουργίας, περιγράφοντάς το μετ' ἔρωτος, ἀντλήση νοήματος ζωῆς ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ του, ζωγραφίζοντας μετὰ στοργῆς τὴν ἀλήθεια του. Ἄν προσθέσουμε καὶ τὴ διακήρυξη πού ἔχει καταθέσει νορίτερα, ὅτι ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ πράγματα καὶ ὄχι γιὰ τὰ ὀνόματα², ἔχουμε τοὺς τέσσερις βασικοὺς ἄξονες γύρω ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολιτεύθηκε καὶ δημιούργησε.

Ὡστόσο, οἱ λογαριασμοὶ του μὲ τὴν κατεστημένη στὰ χρόνια του ἄρχουσα πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ τάξη δὲν τέλειωσαν μὲ τὴν ἀπολογία του στὸν πρόλογο τοῦ «Λαμπριάτικου ψάλτη». Νομίζω ὅτι ὅλο τὸ ἔργο του ἀποτελεῖ ἕναν λανθάνοντα ἀσφαλῶς, ἀλλὰ δυναμικὸ συγχρόνως διάλογο μαζί τους, ἕνα εἶδος προφητικοῦ λόγου πού καταγγέλλει τὶς ἀποκλίσεις καὶ προειδοποιεῖ γιὰ τὶς παραχαράξεις.

Στὸ μεταίχμιο τῶν αἰῶνων 19ου καὶ 20οῦ ἡ Ἑλλάδα προσπαθεῖ, μετὰ ἀπὸ 70 χρόνια ἐλεύθερης ὑπόστασης κράτους, νὰ βρεῖ τὴν ταυτότητά της -καλύτερα, νὰ βρεῖ μιὰ ταυτότητα. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τόσο πολιτικὸ, ὅσο πνευματικὸ. Ἡ ἐκπαίδευση, ἡ καλλιτεχνικὴ καὶ πνευματικὴ δημιουργία, τὰ ἔργα τῆς πολι-

* Ὁ Δημήτρης Γ. Μαυροπούλος εἶναι Θεολόγος καὶ διευθυντὴς τῶν ἐκδόσεων «ΔΟΜΟΣ».

1. «Τὸ ἐπ' ἑμοί, ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲν θά παύσω πάντοτε, ἰδίως δὲ κατὰ τὰς πανεκλάμπρους ταύτας ἡμέρας, νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστόν μου, νὰ περιγράψω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ νὰ ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἦθη» (Ἐπαντα 2.).

2. «Τὸ καθ' ἡμᾶς, θ' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων, ὅπερ εἶναι στενῶς καὶ ἀκριβῶς τὸ ἡμέτερον ἔργον» («Ἡ Γυφτοπούλα», Ἐπαντα 1.467-468).

τείας, ἀμιλλῶνται σὲ ἓναν ἀγῶνα ἀφελληνισμοῦ, τὸν ὁποῖο ἐπιμένουν νὰ ὀνομάζουν ἐκσυγχρονισμό. Περιεχόμενο τῆς δράσης τους εἶναι ἡ μίμηση τοῦ δυτικοῦ τρόπου ζωῆς. Ὅ,τι χαρακτηρίζει τὸ λαὸ αὐτοῦ τοῦ τόπου ἐπὶ αἰῶνες, θεωρεῖται τώρα ὀπισθοδρομικό. Διαβάζουν τὸν πολιτισμὸ τοῦ τόπου τους μὲ τοὺς φακούς τῆς κοραϊκῆς μετακένωσης καὶ ὀργανώνουν τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ του στοὺς ἄξονες τῶν φωτισμένων λαῶν τῆς Εὐρώπης, κατὰ τὴν κοραϊκὴ ἐπίσης προτροπή.

Ὁ Παπαδιαμάντης παρεμβαίνει μὲ τὸ ἔργο του γιὰ νὰ ἐπισημάνει τὶς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀλλοίωσης. Περιγράφει καταστάσεις: ἀπὸ ἐδῶ υἱεῖα, ἀπὸ ἐκεῖ ἀσθένεια. Πολιτισμὸς πού ζωογονεῖ καὶ πολιτισμὸς πού καταστρέφει. Ἄνθρωποι ἅγιοι καὶ ἄνθρωποι ἐπιλήσιμονες.

Τὶς παρεμβάσεις αὐτὲς τὶς κάνει μὲ τὸν δικό του μοναδικὸ τρόπο. Δειλὸς ὁ ἴδιος, δὲν βγαίνει νὰ φωνάξει γιὰ νὰ καταγγεῖλει. Διαχέει μέσα στοῦ ἔργο του, συνήθως μὲ ἀλληγορίες καὶ συμβολισμούς, τὴν κρίση του καὶ τὴ θέση του. Τὴ μέθοδο αὐτὴ τὴν σπούδασε στοῦ ἐκκλησιαστικὸ ἀναλόγιο, πότε ὡς ἀναγνώστης προφητολογίων, πότε ὡς ψάλτης κανόνων καὶ τροπαρίων. Ὑποστηρίζω ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ διηγήματά του ἔχουν αὐτὸ τὸν ἀλληγορικὸ χαρακτήρα, μέσῳ τοῦ ὁποῖου ἐπισημαίνει, καταγγέλλει καὶ σχολιάζει τάσεις, στάσεις καὶ ἐκπροσώπους τοῦ κοινοῦ βίου στὸν τόπο του.

Τὰ δύο διηγήματα, μέσῳ τῶν ὁποίων θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἐπισημάνω αὐτὸν τὸν προφητικὸ του λόγο, εἶναι τὸ διήγημα «Τὰ Δαιμόνια στοῦ ρέμα» (*Ἄπαντα* 3.237-248) καὶ τὸ διήγημα «Ὑπὸ τὴν βασιλικὴν δρῦν» (*Ἄπαντα* 327-331). Τὸ πρῶτο δημοσιεύθηκε τὸ 1900 καὶ τὸ δεύτερο τὸ 1901. Καὶ τὰ δύο εἶναι πρωτοπρόσωπα. Καὶ τὰ δύο ἀναφέρονται σὲ παιδικὲς μνήμες τοῦ συγγραφέα, ὅταν ἦταν δέκα (στοῦ πρῶτο) καὶ ἕνδεκα (στοῦ δευτέρου) ἐτῶν. Καὶ στὰ δύο ἡ κυρίως δράση πού ἐξιστορεῖται συμβαίνει σὲ χρόνον λειτουργικό: ἀπὸ τὴ μιὰ ἔχουμε τέλεση θείας λειτουργίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἔχουμε συμβαίνοντα ἐκτὸς θείας λειτουργίας. Καὶ μάλιστα, καὶ στὰ δύο ὁ ἥρωας ἐγκαταλείπει τὴ λειτουργικὴ συναξὴ καὶ ζεῖ ἐπίσης λειτουργικὴ πράξη ἐκτὸς θείας λειτουργίας.

Πρόκειται βέβαια γιὰ «ἐπεξεργασμένες» μνήμες, ἂν μοῦ ἐπιτρέπεται αὐτὴ ἡ ἔκφραση. Δηλαδή ἀνακαλοῦνται ἀπὸ ὄριμον ἄνδρα, σαράντα χρόνια μετὰ τὰ συμβάντα. Καὶ ὁ συγγραφέας ἔχει τὴν ἄνεση –καὶ τὴ βούληση– νὰ ἐπενδύσει λαχάρεις καὶ θέσεις πού τὶς ἀπευθύνει στοῦ κοινό του.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀνοίγω μιὰ παρένθεση, γιὰ νὰ θυμίσω ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸ 1891 μᾶς ἔχει προετοιμάσει γιὰ μιὰ γλώσσα ἀλληγορικὴ, δημοσιεύοντας τὸ διήγημα «Ἡ Μαυρομαντηλοῦ», ὅπου ἐναλλάσσονται ἱστορικὰ καὶ ἐσχατολογικὰ στοι-

χεῖρα γιὰ νὰ περιγράψουν τὴ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος «εἰργάζεται διὰ τοὺς ἄλλους καὶ ποτὲ δι' ἑαυτόν», ἐνῶ «πᾶς ἄνθρωπος ἐργάζεται δι' ἑαυτόν, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἐργάζεται διὰ τοὺς ἄλλους» (*Ἄπαντα* 2.155).

Τὸ 1892 γράφει τὸ χαριτωμένο ἄρθρο «Ἄϊ μου Γιώργη» (*Ἄπαντα* 5,186-192), ὅπου περισσεύουν οἱ ἀλληγορικὲς διηγήσεις καὶ ὅπου μὲ σωκρατικὸ σαρκασμὸ κρίνει ἐκκλησιαστικούς καὶ ἀκαδημαϊκοὺς δασκάλους.

Τὸ 1895 ἔχουμε τὸ μικρὸ διήγημα «Πατέρα στὸ σπίτι!», ὅπου, κατὰ τὴν εὐστοχὴ παρατήρηση τοῦ Σταύρου Ζουμπούλακη, κατατίθεται ἡ κρίση τοῦ Παπαδιαμάντη γιὰ τὸν τόπο του: «Δὲν ἔχουμε πατέρα στὸ σπίτι!»³.

Τὸ 1896, μέσα στὸν ἐνθουσιασμὸ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, ὅταν ὅλοι οἱ ἰθύνοντες ὀρχοῦνται γύρω ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἀθάνατο πνεῦμα, δημοσιεύει τὸ ἀνατρεπτικὸ ἄρθρο «Αἱ Ἀθῆναι ὡς ἀνατολικὴ πόλις»⁴ συναρμολόγοντας τὸν ἑλληνισμὸ μὲ τὸν χριστιανισμὸ, τὴ συνάντηση τοῦ κάλλους τῆς Ἀκροπόλεως μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ μυσταγωγικοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, καὶ ἐπίσης δημοσιεύεται τὸ διήγημα «Ὁ Ξεπεσμένος δερβίσης» (*Ἄπαντα* 3.111-116) μὲ τὴν ἔξοχη περιγραφή μιᾶς μουσικῆς πού βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τῆς εὐρωπαϊκῆς.

Ἡ ἦττα τοῦ 1897 κατὰ τὸν ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο θὰ τὸν βυθίσει σὲ σιωπὴ. Σὲ διετὴ σιωπῇ. Εἶναι ὁ δικὸς του τρόπος νὰ ἀντιδρᾷ. Τὸ ξέρει ἀπὸ τὸν Δαβὶδ: «Καὶ ἐγενόμην ὡσεὶ ἄνθρωπος οὐκ ἀκούων καὶ οὐκ ἔχων ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ἔλεγμούς, ὅτι ἐπὶ σοί, Κύριε, ἤλπισα» (*Ψαλμ.* 37,15).

Κλείνω τὴν παρένθεση.

Στὰ δύο λοιπὸν διηγήματα στὰ ὁποῖα ἀναφέρομαι, τίθεται τὸ θέμα τῆς ἀπώλειας τῆς ὁδοῦ, τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἄξωνα ζωῆς, ἑνὸς ἱεροῦ ἄξωνα πού ἐκφράζει τὴν παρουσία τοῦ ἱεροῦ. Ἄς τὰ δοῦμε ἕνα ἕνα.

Στὸ πρῶτο διήγημα, «Τὰ Δαιμόνια στὸ ρέμα», ἔχουμε μιὰ περιγραφή αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε «προπατορικὸ ἁμάρτημα», ὅπως τὸ ἀντιλαμβάνεται καὶ τὸ ἐρμηνεύει ἡ παράδοση τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἀνυπακοὴ στὸν πατέρα· γοητεία ἀπὸ τὴν ὁμορφιά· περιπλάνηση· σύγχυση· βράχια ἄγωνα· φόβος· ἀπώλεια δρόμου. Ἡ σωτηρία ἐρχεται ἀπὸ τίς γυναῖκες πού ξέρουν νὰ ἀγαποῦν.

3. Βλ. ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ ΣΤ., «Πέτρα σκανδάλη», Πρόλογος στὸν τόμο Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα, Ἡ Νοσταλγὸς καὶ ἄλλα διηγήματα*, ἐκδ. Βῆμα βιβλιοθήκη, τόμ. 8, σελ. 19.

4. Τὸ ἄρθρο (*Ἄπαντα* 5.272) πρωτοδημοσιεύθηκε στὸ λεύκωμα *Ἡ Ἑλλάς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας τοῦ 1896. Καταστάματα «Ἀκροπόλεως»* Β. Γαβριηλίδου. Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἐστίας, 1896, Σχῆμα 4ο, σελ. 398.

Ὁ φόβος πού νιώθει ὅταν χάνει τὸν δρόμο («ἤσθανόμενη μέγαν φόβον») εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν φόβο πού δοκίμασε νωρίτερα, ὅταν κινδύνεψε νὰ σκοτωθεῖ μὲ τὸ μουλάρι. Ὁ δεύτερος αὐτὸς φόβος «μετεῖχε θελγήτρου τινός». Ἦταν φόβος μάχης. Ἐνῶ ὁ πρῶτος ἦταν φόβος μοναξιάς.

Αὐτὴ τὴ μοναξιά θὰ τὴν περιγράψει ὡς ἀποπλάνηση ἐκ τῆς ὁδοῦ: «Τότε ἀπεπλανήθην». Ὁχι ἀπὸ ὁποιαδήποτε ὁδὸ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν εὐθεῖα ὁδὸ, ὅπως ὑπογραμμίζει μὲ τὸ παράθεμα ἀπὸ τὴν «Κόλαση» τοῦ Δάντη: «Chè la dirrita via era smarrita», ἐξηγώντας μάλιστα σὲ ὑποσημείωση τὸν στίχο τοῦ ποιητῆ: «εἶχε χαθῆ δι' ἐμὲ ἡ εὐθεῖα ὁδός». Καὶ θὰ ἐπιφέρει ὅτι τὸ περιστατικὸ ἀλληγορεῖ τὴ ζωὴ του: «Ὅταν ἐνθυμοῦμαι τώρα τὸ συμβᾶν ἐκεῖνο τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας, μοῦ φαίνεται ὡς νὰ ἦτο ἀλληγορία ὅλης τῆς ζωῆς μου».

Ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τῆς προσωπικῆς ὁδοῦ θὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴ διαπίστωση τῆς καθολικῆς ἀπώλειας, περιγράφοντας τὴ μυστικὴ συνάντηση μὲ τὸν ἅγιο ἄνθρωπο, τὸν ἄνθρωπο τῆς ἀγιότητας, πού ἔρχεται ἀπὸ τὸ παρελθὸν γιὰ νὰ συνδέσει τὸ παρὸν μὲ τὰ ἔσχατα.

«Ἐκεῖ, καθὼς ἐκάθισα ἀποκαμωμένος, ἀφανισμένος, ἐπάνω εἰς τὴν ἀπάτητον χλόην, ἀκούμβησα τὴν κεφαλὴν εἰς ἓνα σχοῖνον, καὶ δὲν ἤξεύρω ἂν ἐκοιμήθην ἢ ὠνειρεύθην· ἀλλὰ παρουσιάσθη ἐνώπιόν μου γέρον τις σεβάσμιος, μὲ λευκὴν γενειάδα, καὶ μὲ μακρὸν ῥάσον. Τὸ πρόσωπόν του εἶχεν ἀκμήν καὶ ἄνθος νεανικόν, ἂν καὶ ἦτο ὠχρὸν μᾶλλον, καὶ εἶχε κάλλος ὁποῖον μόνον αἱ εἰκόνες ἔχουν.

Μ' ἐκάλεσεν ὀνομασί, καὶ εἶπε:

– Πῶς ἤλθες ἐδῶ, τέκνον;

– Ἐχασα τὸ δρόμο, ἀπήντησα ἐγώ.

Ὁ γέρον ἔσεισε τὴν κεφαλὴν.

– Ἐτσι χάνουν τὸν δρόμον τους, εἶπεν, ὅσοι δὲν ἤξεύρουν πόθεν ἔρχονται καὶ ποῦ πηγαίνουν».

Νομίζω ὅτι ἡ διαπίστωση πού διατυπώνει ὁ ἅγιος ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπλῶς συμπερασματικὴ, ἀλλὰ καταγγελτικὴ ὅσον ἀφορᾷ τὴν πορεία ἐνὸς λαοῦ, πού ἐπικαλεῖται ἄλογες δυνάμεις γιὰ τὴν προκοπὴ του, δυνάμεις ἀφρημένες πού γεννιῶνται στὸ φαντασιακὸ ἐπίπεδο τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν σχεδιασμῶν. Μοιάζουν, μᾶς λέει ὁ Παπαδιαμάντης, μὲ τὶς ἐπικλήσεις στὸν Βάαλ: «Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ Βάαλ, ἐπάκουσον ἡμῶν!. Καὶ οὐκ ἦν φωνή, καὶ οὐκ ἦν ἀκρόασις». (Θυμίζω ὅτι ἀναφέρεται στὴ συνάντηση τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ μὲ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Βάαλ καὶ τὴν περίφημη δοκιμασία τῆς ἐξ οὐρανοῦ πυρᾶς (βλ. Γ' Βασ. 18, 26-29 καὶ 36-38.)

Τελειώνοντας με το πρώτο διήγημα, θέλω να θυμίσω ότι το θέμα της όδοῦ τὸ ἔχει καταθέσει ὁ Παπαδιαμάντης καὶ σὲ μιὰ ποιητικὴ του σύνθεση, πού δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὰ κατάλοιπά του τὸ 1954. Πρόκειται γιὰ τὸ β' τροπάριο τῆς ζ' ὠδῆς τοῦ ἱκετήριου κανόνα εἰς τὸν ὅσιον Διονύσιον τὸν ἐν Ὀλύμπῳ: «...φωτίζεις τῆς διανοίας δὲ τοὺς ὀφθαλμούς, τοῦ βλέπειν Κυρίου τὴν ὁδόν, ἐν ᾗ εὐσεβῶς πολιτευσόμεθα» (*Ἄπαντα* 5.48).

Μπορῶ, νομίζω, νὰ συμπεράνω ὅτι ἡ ὁδὸς πού, κατὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ἔπαυσε νὰ ἀκολουθεῖ τὸ ἔθνος, εἶναι ἡ ὁδὸς Κυρίου.

Ἄς δοῦμε τώρα τὸ δεύτερο διήγημα, τὸ «Ἵπὸ τὴν βασιλικὴν δρῦν», πού ἐπίσης βασίζεται σὲ παιδικὴ μνήμη, τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ἀναθυμᾶται καὶ ἀναπλάθει, ὅπως εἶπαμε, σὲ ἡλικία 50 ἐτῶν, δηλαδή μετὰ ἀπὸ 40 ἔτη. «Ἦμην ἔνδεκα ἐτῶν παιδίον», μᾶς δηλώνει, δηλ. σὲ ἡλικία πού ἀποτελεῖ τὸ μεταίχιμο μεταξὺ παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας, ὅταν τίθενται τὰ πρῶτα ἐρωτήματα ταυτότητας καὶ ὑπαρξῆς. Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ διατρέχουν ἀσφαλῶς τὸ ἀφήγημα, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴ ματιά καὶ τὴ σκέψη τοῦ ὄριμου ἀνδρα, χωρὶς ὡστόσο τὸ ἀνακάλεμα τῆς παιδικῆς μνήμης νὰ χάνει τὴ φυσικὴ του δραματολογία καὶ τὴν ἀμεσότητά του.

Τὰ στοιχεῖα πού ἀνοίγουν τὴν περιγραφή σὲ καθολικὲς διαστάσεις τῆς ζωῆς καὶ ἐπανατοποθετοῦν τὰ ἐπεισόδια τοῦ ἀφηγήματος, οἰκονομοῦνται ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ τὸν χῶρο, ὅπως ὁ ὄριμος πλέον ἀνδρας ἀντιλαμβάνεται αὐτὰ τὰ μεγέθη μέσα στὴ ζωή. Μὲ τὴν πρώτη φράση εἰσάγεται τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο θὰ κινηθεῖ ἡ ἀφήγησις: Πάσχα (ἡ δημιουργία ὡς ὁμορφιά), ἑορτὴ Ἁγ. Γεωργίου (πανηγύρι χαρᾶς), Πρωτομαγιά (ἀποθέωσις τοῦ κάλλους τῆς φύσης) - καὶ οἱ τρεῖς ἀναφορὲς περιγράφουν ἀνοιξή. Ὡς πρὸς τὸν χρόνο λοιπὸν κατατίθεται μὲ ἔμφασις ἡ κυριαρχικὴ παρουσία τῆς ἀνοιξῆς, ὑπὸ τὴς δύο τῆς ὁμῶς προσεγγίσεις: ἀνοιξὴ τῆς φύσεως (Πρωτομαγιά) καὶ ἀνοιξὴ τῆς ζωῆς (Πάσχα), μὲ ἔμφασις στὴ δεύτερη προσέγγισις. Ἰδιαιτέρως μάλιστα ἡ συνάντησις τοῦ ἥρωα μὲ τὸ δέντρο καὶ ἡ ἀναγωγὴ αὐτῆς τῆς συνάντησις σὲ ἐρωτικὸ διάλογο «ἐν ἐκστάσει», ἐντάσσονται στὸ σύνολο ἐνὸς λειτουργικοῦ χρόνου πού ὀνομάζεται «σαββατισμός». Ὁ «σαββατισμός» αὐτὸς ἐμπεριέχει χαρὰ ἐν ἀναμονῇ τοῦ θριάμβου τῆς ζωῆς πού θὰ ψηλαφηθεῖ ὡς Ἀνάστασις. Ἡ ἐπίσκεψις στὸ δέντρο γίνεται πρῶτὸν Μ. Σαββάτου: «Τὴν πρωΐαν ἐκείνην τοῦ Μεγάλου Σαββάτου [...] πρὶν ἀπολύσει ἡ λειτουργία», ἀμέσως μετὰ τὴ θριαμβευτικὴ ἐξαγγελία «Ἀνάστα ὁ Θεός, κρῖνον τὴν γῆν, ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι», πού συνοδεύεται μὲ πανηγυρικὴ (καὶ χορευτικὴ) διόδευσις τοῦ ἱερέα διὰ τοῦ ναοῦ, ραίνοντος μὲ βᾶγια. Θυμίζω τὸν στίχο τοῦ Ἄσματος: «ἀνάστα, ἐλθέ, ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου» (*Ἄσμα* 2,10).

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης ἡ περιγραφή τῆς προσέγγισης: «ὑπερπηδῶν αἱμασιάς, χάνδακας, φραγμούς θάμνων καὶ βάτων, σχίζων τὰς σάρκας μου, αἱμάσσων χεῖρας καὶ πόδας», πού ἀνακαλεῖ ἀντίστοιχη περιγραφή ἀπὸ τὸ Ἰσάμα Ἰσμάτων: «Φωνὴ ἀδελφιδοῦ μου· ἰδοὺ οὗτος ἦκει πηδῶν ἐπὶ τὰ ὄρη, διαλλόμενος ἐπὶ τοὺς βουνούς» (Ἰσάμα 2,3). Ὁ Παπαδιαμάντης γνωρίζει ὅτι τὸ τραγούδι τοῦ Ἰσάματος εἰκονολογεῖ τὴ σχέση Ἰσραὴλ καὶ Γιαχβέ, πού στὴν Ἐκκλησία ἀνοίγεται στὴ σχέση Χριστοῦ-νυμφίου καὶ Ἐκκλησίας-νύμφης. Γι' αὐτὸ στὴν περιγραφή τῆς ἐρωτικῆς συνάντησης μὲ τὸ δέντρο ἀντλεῖ ὄρολογία καὶ εἰκόνες ἀπὸ τὸ Ἰσάμα. Περιγράφει τὶς κῆμες τῆς νύμφης, τὴν ὄσφύ της, τὴν κοιλία της, τοὺς δύο γλαφυροὺς καὶ προχέοντες κόλπους της, τοὺς βραχίονες καὶ τὴν κόμη της μὲ ἀνάλογες εἰκόνες τοῦ Ἰσάματος. Στὸ Ἰσάμα βρῖσκουμε τὴ λαχάρα τῆς εἰδῆς τοῦ κάλλους: «δεῖξόν μοι τὴν ὄψιν σου, καὶ ἀκούτισόν με τὴν φωνήν σου, ὅτι ἡ φωνή σου ἠδεῖα, καὶ ἡ ὄψις σου ὠραία» (Ἰσάμα 2,14).

Περιοσεύουν ἐπίσης στὸ διήγημα οἱ ἀντλήσεις περιγραφικῶν φράσεων ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ καὶ ὑμνογραφικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Παράδειγμα: «Ἀπὸ τὰ φύλλα της ἐστάλαξε κ' ἔρρεεν ὀλόγυρά της μάννα ζωῆς, δρόσος γλυκασμοῦ, μέλι τὸ ἐκ πέτρας», φράση πού συναντᾶμε στὸ α' τροπάριο τῆς δ' ὠδῆς τοῦ κανόνα τῆς ἐορτῆς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν: «Γλώσσης τρυφὴ καὶ ἀκοῆς πάσης ἡδυσμα ὁ σὸς λόγος πέφυκε Γρηγόριε, μάννα ζωῆς, δρόσος γλυκασμοῦ, μέλι τὸ ἐκ πέτρας, Ἀγγέλων ἄρτος οὐράνιος, ἀπλήστως ἐμφορεῖσθαι τῆς ἡδύτητος, πείθων καὶ πληρῶν ἡδονῆς τοὺς μετέχοντας», ἢ ἡ φράση «Ὡς ἐμεγαλύνθη», ἀντλημένη ἀπὸ τὸν 91ο Ψαλμό.

Ἐπὶ ἄρχει ὁμως καὶ παρουσία τοῦ μυθολογικοῦ στοιχείου, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο στοιχειοθετεῖται ἡ φυσικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ δημιουργία, καὶ πού διασώζεται στὶς μυθολογικὲς (= ἀλληγορικὲς) διηγήσεις. Μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ χρόνος δὲν νοηματοδοτεῖται μόνον ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἐορτές, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς διονυσιακὲς ἐορτές, ὅπως εἶναι ἡ Πρωτομαγιά καὶ οἱ συνοδευτικοὶ μὲ αὐτὴν χοροὶ. Εἶναι ἀνοιξη. Καὶ τὴν τραγουδάει ὁ ποιητής. Τὴν τραγουδάει ὅπως τὴν τραγούδησε ὁ ποιητὴς τοῦ Ἰσάματος: «ὅτι ἰδοὺ ὁ χειμῶν παρῆλθεν, ὁ ὑετὸς ἀπῆλθεν, ἐπορεύθη ἑαυτῶ, τὰ ἄνθη ὤφθη ἐν τῇ γῆ, καιρὸς τῆς τομῆς ἔφθακε, φωνὴ τῆς τρυγόνος ἠκούσθη ἐν τῇ γῆ ἡμῶν, ἡ συκῆ ἐξῆνεγκεν ὀλύνθους αὐτῆς, αἱ ἄμπελοι κυπρίζουσιν, ἔδωκαν ὀσμὴν» (Ἰσάμα 2,11-13).

Σ' αὐτὴ μάλιστα τὴν προοπτικὴ, στὴν ἐρωτικὴ συνάντηση μὲ τὸ δέντρο προηγεῖται θυσία: «σχίζων τὰς σάρκας μου, αἱμάσσων χεῖρας καὶ πόδας».

Ἀλλὰ, καὶ κυρίως, ὑπάρχει ἀναφορὰ σὲ στοιχεῖα καὶ κρούσματα, ἕνα κόσμος τοῦ παραμυθιοῦ καὶ τοῦ μύθου. Τὸ ζωντανεμένο δέντρο εἶναι ἔμφυχο, γιατί μιὰ

Νύμφη κατοικεί εντός του και του δανείζει τη φωνή της· η Άμαδρουάς⁵. Το μυθολογικό στοιχείο λειτουργεί ως μεταφυσική αλληγορία, κάτι που συναντάμε πολύ συχνά στο έργο του Παπαδιαμάντη.

Τέτοια δέντρα, όπως η βασιλική δρύς, αναψύχουν τη ζωή του ανθρώπου, όριζον τις αναλογίες της δημιουργίας και επιτρέπουν στον άνθρωπο να ατενίζει προς τα άνω. Αυτή τη θέση καταθέτει ο Παπαδιαμάντης στο ποίημα «Στόν Πρόδρομο στόν Άσέληνο»: «[...] Άπό τούτο τό δάσος γύρω γύρω / Άγρια δένδρα, κι άρρειοι και θιλύκια, / έκει είναι τό μυστηριώδες Δασκαλειό / πού άπό μέσ άπ' τήν κουφάλια μιås δρυός / ώραία βρύσις παραδόξως βγαίνει». Και αυτή την περιγραφή την τραγουδάει ενώ γύρω του αισθάνεται την έρημιά να βασιλεύει, όπως δηλώνει παρακάτω στο ίδιο ποίημα: «Άπό τήν έρημία σου Άι μου Γιάννη / πού ήχησε τό πάλαι ή φωνή σου / θυμήσου μας κ' έμας κ' έμας λυπήσου / πού λυώνομε μέσα σέ μιå έρημία / γεμάτη άπό πληθυσμόν ανθρώπινον» (*Άπαντα* 5.36).

Το διήγημα λειτουργεί και κατά αλληγορικό τρόπο, για να μην πω κατά εικονολογικό. Πιστεύω ότι πρόκειται για θεολογική προσέγγιση προκειμένου να έρμηνευτεί ή άπουσία θεογνωσίας στην έποχή του, ή άδυναμία δηλαδή του σύγχρονου του πολιτισμού να αναγνωρίσει τό κάλλος της δημιουργίας, να αναγνωρίσει τόν ποιητή αυτής της υπέρκαλης δημιουργίας, και να την διαχειριστεί ως τόπο παρουσίας του Ιερού.

Ο ίδιος ό τίτλος παραπέμπει σε θεοφάνεια, όπως αυτή ιστορείται στην Παλαιά Διαθήκη, συγκεκριμένα στη συνάντηση του Θεού με τόν Άβραάμ, τό γνωστό ως «Φιλοξενία του Άβραάμ» έπεισόδιο. «Ώφθη δέ αυτώ [τω Άβραάμ] ό Θεός παρά τή δρυϊ τή Μαμβρη, καθημένου αυτού έπί τής θύρας τής σκηνης αυτού μεσημβρίας. Άναβλέψας δέ τοίς όφθαλμοίς αυτού είδε, και ιδού τρεις άνδρες ειστήκεισαν επάνω αυτού· και ιδών προσέδραμεν εις συνάντησιν αυτοίς άπό τής θύρας τής σκηνης αυτού και προσεκύνησεν έπί τήν γήν. Και είπε, κύριε, ει άρα εύρον χάριν έναντίον σου, μη παρέλθης τόν παίδα σου· ληφθήτω δή ύδωρ, και νιπάτωσαν τούς πόδας ύμών, και καταψύξατε ύπό τό δένδρον [...] και παρέθηκεν αυτοίς, και έφαγον· αυτός δέ παρειστήκει αυτοίς ύπό τό δένδρον» (*Γεν.* 18,1-8).

5. Άμαδρουάς, Άμαδρουάδες· νύμφες που ζουν σε δάση δρυών. Το όνομα σημαίνει ότι γεννιοούνται μαζί με τό δέντρο (= άμα + δρύς) και συνακόλουθα πεθαίνουν μαζί με αυτό: «Είπε να μου φεισθούν, να μη με κόψουν... διά να μη κάμω άκουσίως κακόν».

Στή σοφιολογική γραμματεία της Π. Διαθήκης αναφέρεται συχνά τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ὡς σύμβολο τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ στήν ἐκκλησιαστική ποίηση ὁ ἴδιος ὁ Σταυρὸς τοῦ Κυρίου ἀνακαλεῖ «τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τοῦ Παραδείσου», ὁ καρπὸς τοῦ ὁποῖου ταυτίζεται μὲ τὸν Χριστὸ καὶ προσφέρεται στοὺς πιστοὺς: «Χριστὸς ἐστὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, ἐξ οὗ φαγὼν οὐ θνήσκω». Βλ. καὶ τὴ σχετική ἀναφορὰ τῆς Ἀποκάλυψης: «τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὃ ἐστὶν ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ» (Ἀποκ. 2,7). Τὴν ἀλληγορία αὐτὴ ἔχει ὑπογραμμίσει ὁ ἱερός Χρυσόστομος: «τίς ἢ σκηνὴ ὑπὸ τὴν δρυὸν τοῦ Μαμβρῆ; πάντως ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τοῦ σταυροῦ σκεπομένη. Τῇ δρυὶ παρεΐκασται ὁ σταυρὸς διὰ τὸ ἰσχυρὸν εἶναι τὸ ξύλον καὶ ἀνένδοτον» (Ὁμιλία Ζ', PG 64, 24), ἀκολουθώντας τὸν Μ. Βασίλειο: «Ὡς στρουθίον ἐρρύσθη ἐκ τῆς παγίδος τῶν θηρευόντων. Καὶ γὰρ ἐν ταύτῃ τῇ ἐρήμῳ διάγω, ἐν ἧ ὁ Κύριος διέτριβεν. Ἐνταῦθα ἡ δρυς τοῦ Μαμβρῆ, ἐνταῦθα ἡ οὐρανοφόρος κλίμαξ καὶ αἱ τῶν ἀγγέλων παρεμβολαὶ αἱ τῷ Ἰακώβ ὀφθειῖσαι» (Ἐπιστολὴ Πρὸς Χίλωνα, PG 42, 5, 1)

Ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ δρυς ἀποτελεῖ ἓνα σύμβολο σχέσης τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν κόσμον ἀπαντᾷ σὲ ὄλους σχεδὸν τοὺς θρησκευτικὸς πολιτισμοὺς. Τὸ δέντρο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ σύμβολο ἐνὸς ἄξονα τοῦ κόσμου, ἐνὸς axis mundi, πού ὑπομνηματίζει τὴ σχέση οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Ἀναφέρομαι ἐπίσης στήν ἱερὴ δρυὸς τῆς Δωδώνης μέσῳ τῆς ὁποίας χρησιμοδοτοῦσε ὁ Δίας, ἢ στὸ ἱερὸ δέντρο κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Σιντάρτα Γκαουτάμα ἔλαβε τὸ φωτισμὸ καὶ ἔμεινε γνωστὸς ὡς Βούδδας.

Ἄν ἡ ἀπώλεια τοῦ ἴσιου δρόμου εἶναι πρωτίστως περιπέτεια προσωπική, ἡ ἀπώλεια τοῦ ἄξονα ἀναφορᾶς ἐπηρεάζει τὴ συλλογικὴ ζωὴ. Ἡ μεγάλη δρυς δεσπόζει ἐνὸς χώρου καὶ ρίχνει τὴ σκιά της σὲ ὄλους ὅσοι συνάζονται γύρω της. Τὸ νὰ κόψεις ἓναν τέτοιο ἄξονα, σημαίνει ὅτι κόβεις τὴν προοπτικὴ ζωῆς. Στὸ διήγημα ὑπάρχει ἓνας παράξενος ἄνθρωπος πού κόβει τὰ ψηλὰ δέντρα. «Ὁ σχωρεμένος ὁ Βαργένης τὸ ἔκοψε... μὰ κ' ἐκεῖνος δὲν εἶχε κάμει νισάφι [= λύπηση] μὲ τὸ τσεκούρι του· ὄλο θεόρατα δέντρα, τόσα σημαδιακὰ πράγματα... Σὰν τό 'κοψε κ' ὕστερα, δὲν εἶδε χαῖρι [= προκοπή, εὐδοκίμηση] καὶ προκοπή. Ἄρρωσθησε, καὶ σὲ λίγες μέρες πέθανε...». Ἐπιτρέψτε μου νὰ πιστεύω ὅτι ὁ Βαργένης εἶναι διαρκῶς παρὼν ὡς διαχειριστὴς τοῦ κοινοῦ μας βίου, πού τὸν διαμορφώνει ἀπὸ τὸ μετερίζι τοῦ πολιτικοῦ ἢ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σχεδιασμοῦ, ὡς πολιτικὸς δηλαδὴ ἢ πνευματικὸς παράγοντας αὐτοῦ τοῦ τόπου. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ μπορεῖ νὰ μὴ συμφωνεῖτε ὄλοι οἱ ἀναγνώστες τοῦ παρόντος, πάντως ὁ Παπαδιαμάντης αὐτὸ ἰσχυρίζεται.